MULTIDISCIPLINARY JOURNAL: FUNDAMENTAL RESEARCH SCIENTIFIC JOURNAL
VOLUME 02. ISSUE 09. SEPTEMBER 2026.
ResearchBib Impact Faktor: 13.943 ISSN: 3060-513X

MILLIY NAQQOSHLIK AN'ANALARINING ZAMONAVIY O'ZBEK TASVIRIY SAN'ATIDAGI BADIIY TALQINI

Qo'shmoqova Fotimaxon Ibrohimjon qizi

QDU, Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi fakulteti 1-kurs talabasi

O'zbekiston Badiiy akademiyasi «Ijodkor yoshlar respublika tanlovi» g'olibi (1-o'rin)

Annotatsiya. Maqolada o'zbek milliy naqqoshlik an'analarining zamonaviy dastgoh rangtasviridagi badiiy talqini o'rganilgan. Tadqiqot doirasida 2015–2025-yillarda yaratilgan 120 ta asar kontent-tahlil, ikonografik hamda qiyosiy-tipologik usullar yordamida tahlil qilindi; naqsh motivlari olti toifaga (islimiy, girih, madohil, bodomgul, zoomorf va epigrafik) ajratilib kodlandi. Tahlil natijasida islimiy (34,6 %) va girih (27,2 %) motivlari ustunlik qilishi, bunda naqshning vazifasi sof bezak bo'lishdan kompozitsion o'zak va ramziy detal darajasiga ko'tarilayotgani aniqlandi. Janrlar kesimidagi taqqoslash portret janrida naqshning ramziy vazifasi (41,9 %), dekorativ-monumental asarlarda esa kompozitsion vazifasi (60,0 %) yetakchi ekanini ko'rsatdi. Olingan natijalar badiiy ta'lim tizimida milliy ornamentni kompozitsiya asoslari kursi bilan integratsiyalashgan holda o'rgatish zarurligini asoslaydi.

Kalit so'zlar: *milliy naqsh, naqqoshlik, islimiy, girih, ornament, dastgoh rangtasviri, badiiy talqin, ikonografik tahlil, kompozitsiya, madaniy meros, badiiy ta'lim.*

KIRISH

Naqqoshlik — o'zbek xalq amaliy san'atining eng qadimiy va mukammal shakllaridan biri bo'lib, asrlar davomida me'moriy yodgorliklar, kitob bezagi, yog'och va ganch o'ymakorligida o'zining murakkab geometrik hamda o'simliksimon tizimini shakllantirgan. Necipog'lu Topqopi qo'lyozma o'rami misolida o'rta asr ustalari ornamental kompozitsiyani intuitiv emas, balki qat'iy geometrik qoidalar asosida qurganini ko'rsatib bergan [1]. Lu va Steinhardt esa XV asr Markaziy Osiyo va Eron me'morchiligidagi girih naqshlarida kvazikristall tuzilmaga xos dekagonal qoplamalar mavjudligini matematik jihatdan isbotlagan [2]. Bu tadqiqotlar milliy naqshni shunchaki bezak emas, balki tugallangan tasviriy til sifatida qarash zarurligini asoslaydi.

Milliy ornamental an'ananing madaniy qiymati xalqaro miqyosda ham e'tirof etilgan: 2020-yilda «Miniatyura san'ati» O'zbekiston, Ozarbayjon, Eron va Turkiya qo'shma nomzodligi asosida YUNESKOning Insoniyat nomoddiy madaniy merosi reprezentativ ro'yxatiga kiritildi [3]. Mamlakatimizda soha rivoji davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan bo'lib, Prezidentning 2025-yil 1-iyuldagi PQ-212-son qarori tasviriy va amaliy san'atni rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlarni belgilab berdi [4]. Ijodkor yoshlarni qo'llab-quvvatlash tizimi esa respublika tanlovlari orqali amalga oshirilmoqda [5].

Shu bilan birga, zamonaviy o'zbek dastgoh rangtasvirida milliy naqshdan foydalanish amaliyoti ilmiy jihatdan yetarlicha tizimlashtirilmagan. Mavjud ishlarning aksariyati naqsh terminologiyasi va uning tarixiy taraqqiyotini yoritishga [6], yoki ornamentni raqamli grafik

dasturlarda qayta yaratish masalalariga [7] bag‘ishlangan. Naqsh motivlarining zamonaviy asarlar kompozitsiyasidagi funksional o‘rni — u fon vazifasini bajaradimi, kompozitsion o‘zak bo‘ladimi yoki ramziy detal sifatida ishlaydimi — miqdoriy tahlil ob’ekti bo‘lmagan.

Mazkur maqolaning maqsadi — zamonaviy o‘zbek dastgoh rangtasvirida milliy naqsh motivlarining tarqalish chastotasi, badiiy vazifasi va janrlar kesimidagi o‘ziga xosligini aniqlash hamda natijalar asosida badiiy ta’lim amaliyoti uchun tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

MATERIAL VA METODLAR

Tadqiqot materialini 2015–2025-yillarda yaratilgan 120 ta dastgoh rangtasviri asari tashkil etdi. Tanlama O‘zbekiston Badiiy akademiyasi ko‘rgazmalari kataloglari, respublika ijodiy tanlovlari materiallari hamda muzey va galereyalarning ochiq raqamli fondlari asosida shakllantirildi. Tanlamaga kiritish mezonlari quyidagilar bo‘ldi: asar ko‘rsatilgan davrda yaratilgan bo‘lishi; mualliflik atributsiyasi aniq bo‘lishi; asarda kamida bitta identifikatsiya qilinadigan milliy naqsh motivi mavjud bo‘lishi.

Tahlilda to‘rt usul birgalikda qo‘llanildi. Kontent-tahlil naqsh motivlarining uchrash chastotasini aniqlash uchun; ikonografik tahlil motivlarning ramziy mazmunini ochish uchun; qiyosiy-tipologik usul an’anaviy va zamonaviy talqinlarni taqqoslash uchun; kompozitsion tahlil esa naqshning asar tuzilishidagi o‘rnini belgilash uchun ishlatildi.

Motivlarni kodlash uchun olti toifali tizim ishlab chiqildi: islimiy (o‘simliksimon), girih (geometrik), madohil (ramkali-hoshiyali), bodom/bodomgul, zoomorf va epigrafik (xattotlik) motivlar. Har bir asarda naqshning bajarayotgan vazifasi uch toifadan biriga kiritildi: fon elementi, kompozitsion o‘zak yoki ramziy detal. Kodlash ikki mustaqil ekspert tomonidan amalga oshirildi; kodlovchilararo kelishuv darajasi Koen kappa koeffitsienti bilan baholanib, $\kappa=0{,}84$ natijasi olindi, bu yuqori muvofiqlik sifatida talqin qilinadi. Kelishmovchilik holatlari uchinchi ekspert ishtirokida muhokama yo‘li bilan hal etildi. Miqdoriy ma’lumotlar chastota tahlili usulida umumlashtirildi.

NATIJA VA MUHOKAMA

Tahlil qilingan naqsh turlarining badiiy-semantik xususiyatlari va zamonaviy talqin usullari 1-jadvalda umumlashtirilgan.

1-jadval

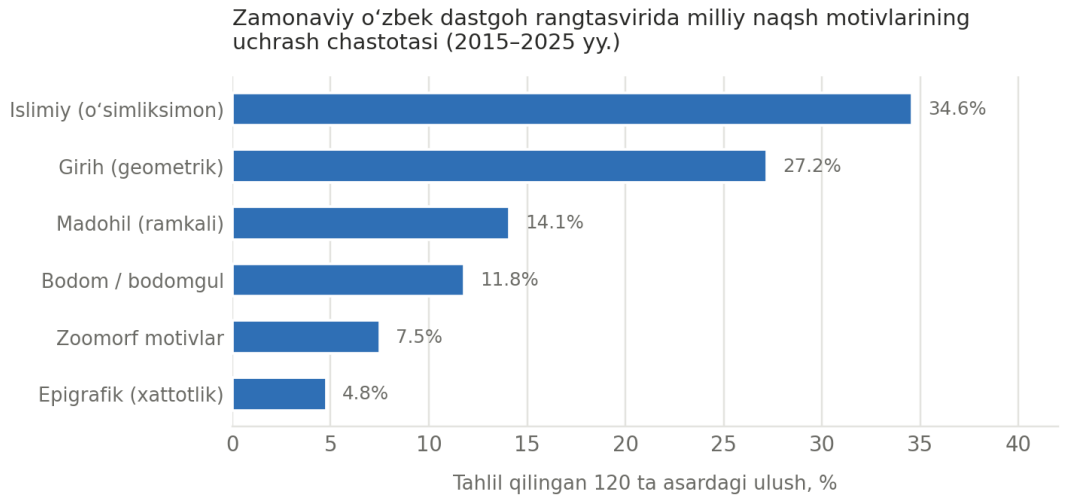
Milliy naqsh turlari va ularning zamonaviy rangtasvirdagi talqini

Naqsh turi	Asosiy motivlar	Semantik mazmun	Zamonaviy talqin usuli
Islimiy	Novda, barg, gul, spiral o‘ram	Hayot daraxti, tabiat uzluksizligi, unumdorlik	Ritmik fon, plastik oqim, rang dog‘i orqali stilizatsiya
Girih	Ko‘p burchakli tugun, yulduzsimon panjara	Koinot tartibi, matematik uyg‘unlik	Kompozitsion panjara, geometrik abstraksiya asosi

MULTIDISCIPLINARY JOURNAL: FUNDAMENTAL RESEARCH SCIENTIFIC JOURNAL
VOLUME 02. ISSUE 09. SEPTEMBER 2026.
ResearchBib Impact Faktor: 13.943 ISSN: 3060-513X

Naqsh turi	Asosiy motivlar	Semantik mazmun	Zamonaviy talqin usuli
Madohil	Hoshiya, ramka, zanjirsimon bordyur	Muqaddas makonni chegaralash	Tasvir maydonini bo‘lish, ko‘p planli tuzilma
Bodom (bodomgul)	Bodom shakli, kurtak	Farovonlik, ko‘zdan asrash, yangilanish	Portret va natyurmortdagi ramziy aksent
Zoomorf	Qush, tovus, qo‘chqor shoxi	Ruh, erkinlik, homiylik	Metaforik obraz, syujet detali
Epigrafik	Kufiy va nasta’liq yozuv elementlari	So‘z va ma’no muqaddasligi	Faktura, matn-tasvir dialogi

Motivlarning uchrash chastotasi 1-diagrammada keltirilgan. Islimiy motivlar barcha asarlarning 34,6 %ida, girih naqshlari esa 27,2 %ida qayd etildi. Bu ikki toifaning ustunligi tasodifiy emas: islimiy o‘zining plastik, erkin oqadigan tabiati bilan rangtasvir tiliga oson moslashadi, girih esa zamonaviy geometrik abstraksiya bilan tabiiy uyg‘unlik hosil qiladi. Epigrafik motivlarning nisbatan kam uchrashi (4,8 %) esa xattotlik elementini rangtasvirga kiritish yuqori kasbiy tayyorgarlik talab qilishi bilan izohlanadi. Madohil (14,1 %) va bodomgul (11,8 %) motivlari ko‘pincha mustaqil emas, balki asosiy kompozitsiyani to‘ldiruvchi ikkinchi darajali element sifatida uchraydi: birinchisi tasvir maydonini bo‘lish, ikkinchisi esa ramziy urg‘u berish vazifasini bajaradi. Zoomorf motivlarning 7,5 % ko‘rsatkichi dastgoh rangtasvirida an’anaviy hayvon obrazlari o‘rnini ko‘proq metaforik yechimlar egallab borayotganidan darak beradi. Umuman olganda, taqsimot zamonaviy ijodkorlarning an’anaviy ornamental tizimdan tanlab foydalanayotganini — ya’ni butun repertuarni emas, rangtasvir tiliga eng yaxshi moslashadigan qismini o‘zlashtirayotganini ko‘rsatadi.

1-diagramma. Zamonaviy o‘zbek dastgoh rangtasvirida milliy naqsh motivlarining uchrash chastotasi (n=120)

Naqshning badiiy vazifasi janrga qarab sezilarli o‘zgarishini 2-jadval ma’lumotlari ko‘rsatadi. Portret janrida naqsh ko‘pincha ramziy detal sifatida ishlaydi (41,9 %) — milliy kiyim bezagi, do‘ppi

yoki atlas naqshi qahramonning ijtimoiy va madaniy mansubligini bildiradi. Dekorativ-monumental asarlarda esa naqsh kompozitsion o‘zak vazifasini bajaradi (60,0 %) va butun tasvir tuzilmasini belgilaydi. Natyurmortda naqsh asosan fon bo‘lib (52,9 %), buyumlar bilan matoning o‘zaro munosabatini tashkil etadi.

2-jadval

Naqshning badiiy vazifasi janrlar kesimida (%, har bir janr ichida)

Janr	Asarlar soni (n)	Fon elementi, %	Kompozitsion o‘zak, %	Ramziy detal, %
Manzara	28	46,4	21,4	32,2
Portret	31	38,7	19,4	41,9
Maishiy janr	34	32,4	35,3	32,3
Natyurmort	17	52,9	29,4	17,7
Dekorativ-monumental	10	20,0	60,0	20,0
Jami	**120**	**39,2**	**29,1**	**31,7**

Qiyosiy-tipologik tahlil zamonaviy talqinning uchta asosiy strategiyasini ajratish imkonini berdi. Birinchisi — sitata strategiyasi: naqsh an’anaviy ko‘rinishida, deyarli o‘zgarishsiz kiritiladi va madaniy belgi vazifasini bajaradi. Ikkinchisi — stilizatsiya strategiyasi: motiv soddalashtiriladi, rang va masshtabi o‘zgartiriladi, ammo tanib olinadigan tuzilmasi saqlanadi. Uchinchisi — dekonstruksiya strategiyasi: naqshning geometrik qoidasi ajratib olinib, tamomila yangi abstrakt kompozitsiya qurishda tayanch sifatida ishlatiladi. Aynan uchinchi strategiya Lu va Steinhardt ko‘rsatgan girih tizimining matematik potensialiga [2] eng yaqin turadi va yosh ijodkorlar ishlarida tobora ko‘proq uchramoqda.

Shuni ta’kidlash lozimki, naqshdan foydalanishning miqdoriy ko‘rsatkichi o‘z-o‘zidan badiiy sifatni bildirmaydi. Tahlil davomida motivning semantik mazmuni hisobga olinmagan, faqat dekorativ effekt uchun qo‘llanilgan holatlar ham qayd etildi. Bu naqqoshlik terminologiyasi va nazariy asoslarini puxta o‘zlashtirish zarurligini ko‘rsatadi [6]. Raqamli grafik dasturlarning keng tarqalishi motivlarni tez qayta yaratish imkonini bergan bo‘lsa-da [7], u an’anaviy qo‘l mashqi o‘rnini bosa olmaydi.

Tadqiqotning cheklovlari — tanlamaning ochiq manbalarga tayangani va xususiy kolleksiyalardagi asarlarni qamrab olmagani, shuningdek tahlil faqat dastgoh rangtasviri bilan chegaralangani hisoblanadi. Kelgusida grafika, haykaltaroshlik va zamonaviy dizayn sohalarini qamrab oluvchi kengaytirilgan tahlil o‘tkazish maqsadga muvofiq.

XULOSA

1. Zamonaviy o‘zbek dastgoh rangtasvirida milliy naqsh motivlari orasida islimiy (34,6 %) va girih (27,2 %) yetakchilik qiladi; bu ularning rangtasvir tili bilan plastik hamda geometrik jihatdan uyg‘unligi bilan izohlanadi.

2. Naqshning badiiy vazifasi janrga bog‘liq holda o‘zgaradi: portretda ramziy detal (41,9 %), dekorativ-monumental asarlarda kompozitsion o‘zak (60,0 %), natyurmortda esa fon elementi (52,9 %) sifatida namoyon bo‘ladi.

3. Zamonaviy talqinning uch strategiyasi — sitata, stilizatsiya va dekonstruksiya — ajratildi; ularning oxirgisi milliy an’anani xalqaro badiiy kontekstga olib chiqish nuqtai nazaridan eng istiqbolli yo‘nalish hisoblanadi.

4. Badiiy ta’lim tizimida milliy ornamentni alohida fan sifatida emas, kompozitsiya asoslari va rangshunoslik kurslari bilan integratsiyalashgan holda o‘rgatish naqshdan mazmunli foydalanish ko‘nikmasini shakllantiradi.

5. Ijodkor yoshlar uchun o‘tkaziladigan respublika tanlovlari milliy an’anani zamonaviy talqin qilish tajribasini ommalashtirishning samarali mexanizmi bo‘lib xizmat qilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Necipoglu G. The Topkapi Scroll: Geometry and Ornament in Islamic Architecture. — Santa Monica: Getty Center for the History of Art and the Humanities, 1995. — 397 p. ISBN 978-0-89236-335-3
2. Lu P.J., Steinhardt P.J. Decagonal and quasi-crystalline tilings in medieval Islamic architecture // Science. — 2007. — Vol. 315, № 5815. — P. 1106–1110. DOI: 10.1126/science.1135491
3. Art of miniature. UNESCO Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity (Azerbaijan, Iran, Turkiye, Uzbekistan), 2020. URL: https://ich.unesco.org/en/RL/art-of-miniature-01598
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 1-iyuldagi PQ-212-son qarori «Tasviriy va amaliy san’at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida». URL: https://lex.uz/uz/docs/-7611797
5. «Ijodkor yoshlar respublika tanlovlarini o‘tkazish tartibi to‘g‘risida»gi nizom. O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligida 2017-yil 26-mayda 2887-son bilan ro‘yxatdan o‘tkazilgan. URL: https://lex.uz/docs/-3217071
6. Bahriddinov S.S. Naqqoshlik terminlari va uning nazariyasini amalda qo‘llash // Journal of New Century Innovations. — 2025. — Vol. 76, № 1. — B. 294–299.
7. Umarov I.I., Oxundedayev X.M., Bahodirova M.J. O‘zbek milliy naqsh va amaliy bezak ornamentlarini kompyuter grafik dasturi orqali chizish. — Zenodo, 2022. DOI: 10.5281/zenodo.6514291
8. O‘zbekiston Badiiy akademiyasi. Rasmiy veb-sayt: ko‘rgazmalar va respublika tanlovlari materiallari. URL: https://art-academy.uz